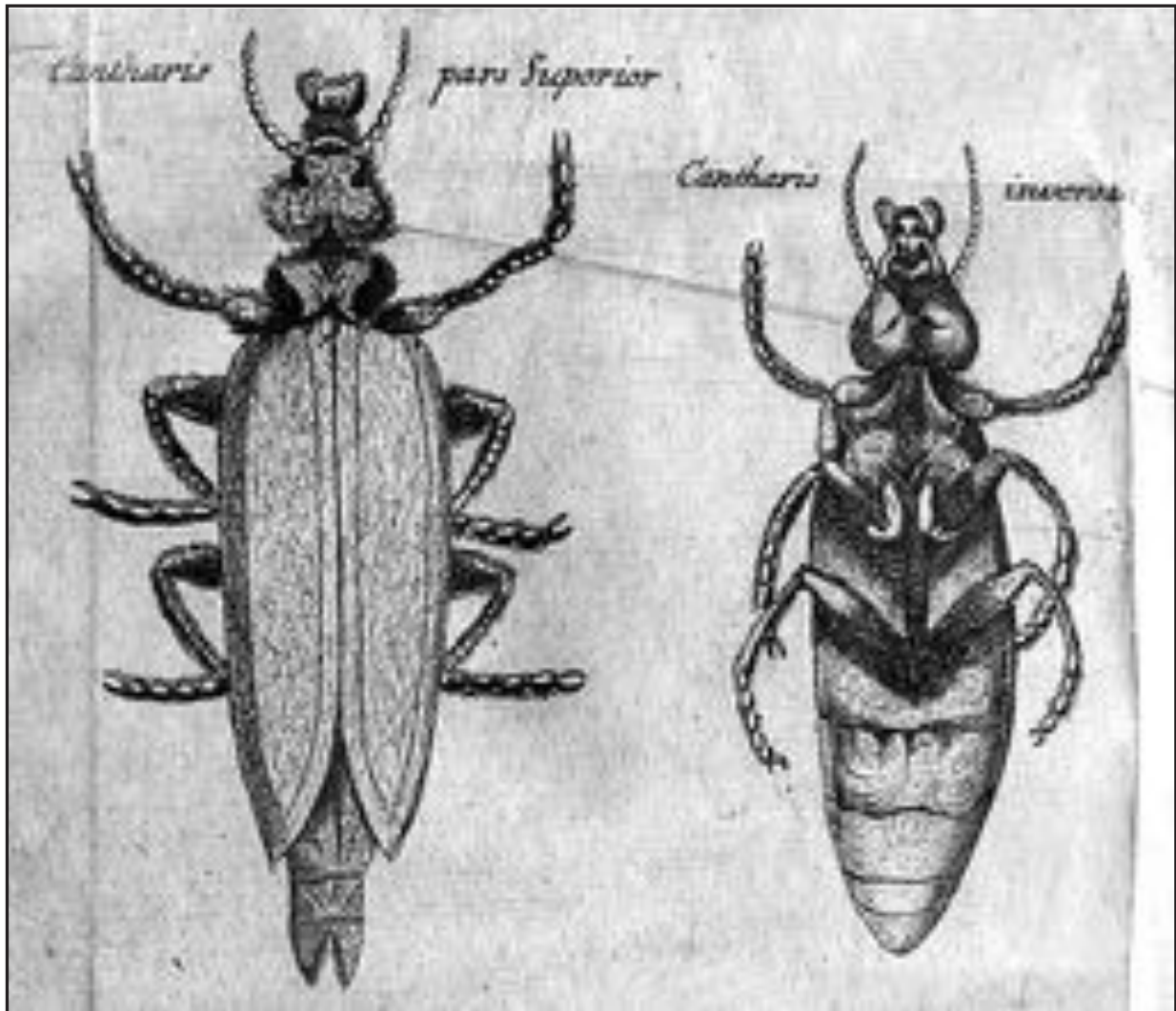

SPILLENBERG A KŐRISBOGÁRRÓL

A kőrisbogár rézmetszetes képe
(Johann Daniel Geyer: *Tractatus physico-medicus de cantharidibus*, Lipsiae–Francofurti, 1687)

Idősebb Spillenbergek Dávid (1627–1684) lőcsei születésű bölcsész- és orvosdoktor, Spilenberger vagy más írásmódban Spillenbergek Sámuel orvos fia és ifjabb Spillenbergek Dávid orvos apja volt. Életéről nem sok tudható. Hazai tanulmányai végeztével Stolpenbe költözött nagybátyjához, Spilenberger Márton tanítóhoz. 1650-től Wittenbergben, Leidenben, Bázalben, Padovában peregrinált, utóbbi helyen avatták bölcsész- és orvosdoktorrá 1653 decemberében. Apja halála után hazatért, és Lőcse városi fizikusa, vagyis főorvosa, majd 1670–1674 közt kétszer is bírása lett. Házassága révén vagyonra tett szert, amelyet selmeci bányákba fektetett. 1661-től újra városi főorvos-

ságot vállalt, utóbb pedig magánpraxist folytatott haláláig. Tekintélyére példa, hogy Besztercebánya városa az 1683-as pestis alkalmával tőle kért tanácsot.

Spillenberg hosszabb munkát nem adott ki, ám számos megfigyelése jelent meg a lipcsei *Ephemerides*ben, avagy más néven a *Miscellanea curiosa medico-physica academiae naturae curiosorum*ban.¹ Megfigyelései közül kétségkívül a kőrisbogarak magyar népi gyógyászati alkalmazásáról 1670-ben közölt levele a legérdekesebb, amelyet utóbb Théophile Bonet újra közzétett és magyarázott – vagyis a közlemény a maga korában nemzetközi feltűnést keltett. Ilyesmi magyarországi orvossal már akkoriban sem fordult gyakran elő.

Tudnunk kell, hogy az alábbi közlemény voltaképpen Spillenberg levelének Philippus Jacobus Sachs (1627–1672) boroszlói orvos, a *Miscellanea* kiadója, szerkesztője, az Academia Naturae Curiosorum egyik alapítója által készített ismertetése. A levélhez fűzött megjegyzések és kiegészítések is Sachs tollából származnak. Ez a közlési forma azonban a *Miscellaneában* megszokott volt, így a közleményt joggal tulajdoníthatjuk Spillenbergnek.

A fordítás során a szövegbe illesztett jegyzeteket lábjegyzetté alakítottam és bibliográfiai adatokkal egészítettem ki. Ezeket az unalmas részleteket azért hagytam a szövegben, hogy az olvasó lássa, akkoriban is milyen szakirodalmi követelményeket támasztottak egy-egy orvosi közleménnyel szemben. A metatudomány és a szakszerű fontoskodás ugyanis már ekkoriban is virágzott.

Ártalom nélkül fogyasztott kőrisbogarak²

Felső-Magyarországon,³ a Tisza folyón túl, a magyarok⁴ igen gyakran szenvednek egy újfajta betegségtől: nyakuk hirtelen feldagad, majd fejüket hatalmas hőség árasztja el, amely utóbb teljes testükre is áterjed. Azok, akik nem jutnak azonnal orvossághoz, négy nap alatt belépusztulnak a kórba. A betegség leginkább a víziszonyra emlékeztet. A következő gyógymódot szokták ellene alkalmazni: egy-egy alkalommal tíz darab kőrisbogarat⁵ zúznak porrá: ez a por italban fogyasztva hol erős verítékezést, hol pedig bőséges vizeletfolyást idéz elő náluk,

¹ Az *Ephemerides*, az Academia Leopoldina (későbbi) tudományos lapja 1670-től jelent meg. Az idők során azonban neve állandóan változott. Első évfolyama *Miscellanea curiosa, sive Ephemeridum Medico-Physicarum Germanicarum*, más említésekor *Miscellanea Curiosa Medico-Physica Academiae Naturae Curiosorum* vagy *Miscellanea Curiosa Physico-Medica Academiae Naturae Curiosorum* néven jelent meg. Más kutatók szerint a folyóirat teljes neve 1671 és 1705 között *Miscellanea Curiosa Medico-Physica, sive Ephemeridum Medico-Physicarum Germanicarum Curiosorum* volt.

² D. SPILLENBERGER, *De cantharidibus innoxie sumtis*, *Miscellanea curiosa medico-physica academiae naturae curiosorum*, Lipsiae, Trescherus-Bauerus, 1670 (Ann. 1.), Obs. 133., 296–298; J. Ph. SACHS, *XVII. scholion ad observationem de cantharidibus innoxie sumtis. Appendix, seu addenda curiosa omissorum [...]*, Wratislaviae, Fellgebellus, 1670, 31–32. A szöveget azonos formában közli még Theophilus BONETUS, *Medicina septentrionalis collatitia*, Genevae, Chouet L., 1686 (VII. Sectio, 17. Observatio), II, 365–366. Idézi WESZPRÉMI is (I, 346). Spillenberg levelére a kor neves orvosa, Etmüller is hivatkozott.

³ Felső-Magyarország (Hungaria superior) meghatározása koronként változott: Ebben az esetben nem Észak-Magyarországot, hanem Magyarországnak (Bécsből nézve) Komáromig terjedő területeit érti rajta a szerző.

⁴ A szöveg „Hungari” kifejezése ezúttal – tekintettel a helymegjelölésre – valószínűleg valóban magyar etnikumot jelöl. A Hungarus név ebben a korban sokféle nemzetiséget jelölhetett, így ’magyar’-nak nem fordítható automatikusan.

⁵ Cantharis – *Lytta vesicatoria*, azaz kőrisbogár. A leírásból itt egyértelműen azonosítható a rovar.

anélkül azonban, hogy eközben bármilyen fájdalmat is okozna. Ezt a gyógmódot németek és más nemzetiségűek esetében azonban aligha szabad utánozni. A tiszántúli magyarok viszont igen ellenálló és erős szervezetűek: úgy vélik, hogy akár egész kőrisbogarakat is baj nélkül fogyaszthatnak, hiszen a kőrisbogarak lába mindenfajta mérgező anyag kiváló ellenszere.

Spilenberger Dávid – Levél Lócséről Sachsius Doktornak

Megjegyzés:

A kőrisbogarak, közönséges nevükön spanyol legyek, mindeddig a gyakorló orvosok körében nem örvendtek túl nagy népszerűségnek, mivel belsőleg alkalmazva könnyen véres vizelést, kegyetlen has-, gyomorcsikarást, vese- és egész testi fájdalmat idézhetnek elő.⁶ Sőt nagy mennyiségben külsőleg alkalmazva is ugyanezeket a tüneteket okozzák.⁷ Vízkór (hydrops) ellen mégis javallja őket Zacutus Lusitanus,⁸ ajánlja továbbá „in pesso” fehér folyás kitisztítására is. Hippocrates⁹ pedig ischuria ellen javallja. Zacutus Lusitanus másutt¹⁰ mandulaolajjal keveri. G. Hieronymus Welsch¹¹ úgy véli, hogy biztonságosabb forrázatban (infusumban), mint por alakban adni. Matthias Jacobus Matthiades Bartholinusnál¹² arról tudósít, hogy gonorrhoea, különösen pedig a heveny gonorrhoea esetén egy bizonyos leideni gyakorló orvos sokakat meggyógyított kizárólag borba áztatott kőrisbogarak alkalmazásával, alpis¹³ hozzáadásával temperálva az áztatólevet. Néhány éve Kelet-Indiáról hazatért sebészünk, a boroszlói Johann Georg Hahnke mesélte nekem, hogy Dunquien tartományban létezik egy közismert gonorrhoea gyógyítási mód. Vesznek orbáncfűvirágból hatvankilenc unciányit, megfőzik két pint, kádból kicsepegett, szivárogtatott borban (Troff- oder Leckwein),¹⁴ aztán vesznek kőrisbogárból két drachmányit, egy pint törkölyben digerálják, majd összekeverik a borral, és ebből a keverékből egy keveset, néhány kanálnyi útilapulével együtt adnak belsőleg a betegnek. A kőrisbogarakat hasonlóképpen dicséri vizelési nehézség és heveny gonorrhoea ellen Jacob Friedrich Kozhe orvosdoktor,¹⁵ ha törkölyben digerálták előbb őket, és itatóspapíron átszűrték, vigyázva, nehogy a szubsztanciájukból valami is átjusson a papíron. A kőrisbogarak hasz-

⁶ Ioannes LANGIUS, *Epistolarum medicinalium volumen tripartitum*, Hanoviae, Wechel, 1605, 208–211 (I, 47); Guilielmus Fabricius HILDANUS, *Observationum et curationum chirurgicarum centuriae*, Lugduni, Huguetau, 1641, Cent. VI., Obs. 99.

⁷ Uo., Cent. VI., Obs. 98.

⁸ Lusitanus ZACUTUS, *Historiarum et observationum medicarum centuriae IV*, Francofurti ad Moenum, 1670, Lib. II., Dub. 67.

⁹ *Hippocratis Coi sive Magni opera omnia graece et latine*, Tomus secundus, Ed. I. A. vander Linden, Lugduni Batavorum, Gaasbechius, 1665, II, 660 (De superfoetatione, c. 23.).

¹⁰ Lusitanus ZACUTUS, *Praxis medica admiranda*, Lugduni, 1657, Obs. 32.

¹¹ Georg Hieronymus WELSCH (1624–1677), *Sylloge curationum et observationum medicinarum centuriae VI*, Augsburg, 1667–1668, 53 (Obs. 89.-hez írott jegyzet).

¹² Thomas BARTHOLINUS, *Epistolarum medicinalium centuriae IV*, Hafniae, Godicchenus-Haubold, 1667, 343 (Cent. IV., Epist. 53.).

¹³ Talán Alphida – Trigonella foenum-graecum L.

¹⁴ J. G. Krünitz 1773–1858 közt megjelent *Oekonomische Encyklopädie*-jében a következő meghatározást olvashatjuk a Leck-Weinről: „1. In einigen Gegenden, besonders Ungarns, Wein, welcher aus den reifsten und besten Beeren von selbst heraus lecket, oder tröpfelt, und welcher auch Tropf-Wein, am häufigsten aber Ausbruch, genannt wird. 2. Wein, welcher aus dem Hahne eines Fassses, oder neben dem Zapfen, heraus lecket, Trauf-Wein, Tropf-Wein; Fr. Baquetures.”

¹⁵ Thomas BARTHOLINUS, *i. m.*, 491 (Cent. V. Epist. 82).

nálatakor azonban mindenekelőtt arra kell ügyelnünk, amire a kiváló Bartholinus hívja fel figyelmünket:¹⁶

„A kőrishogár-áztatólevet a heveny gonorrhoea, illetve ischuria esetén nemegyszer próbáltam ki sikerrel, ügyelnünk kell azonban arra, hogy a belsőleg alkalmazott kőrishogarakat egészben kell bevenni, mivel épp külső részeik – amelyeket le szoktak nyesni – a gyomor legfőbb orvosságai.¹⁷ Ha azonban külsőleg, vagy olyan helyen alkalmazzuk a kőrishogarakat, ahol a húgyhólyag bőrét kisebezhetik, külső részeit – noha ezekben rejlik gyógyhatásuk – el kell távolítanunk, majd a vizelet útjainak megtisztítására szolgáló áztatólevet céljára kell tartósítanunk őket. Ha az ilyen áztatólé megfelelőképpen készült, soha nem tapasztaltam, hogy fájdalmat vagy a hólyag kisebesedését okozta volna, sőt mellettük nem volt szükség zsírosabb tisztítóanyagokra sem.”

Amikor egyszer egy fiú, csintalanságból tizenkét kőrishogarat lenyelt, azért gyógyulhatott csak meg, és azért kerülhette el csak a halált, mert egészben nyelte le őket, nem pedig por alakban.¹⁸ Hildanus a 98. megfigyelésében arra is felhívja figyelmünket, hogy a kőrishogarat soha nem súly, hanem mindig mennyiség alapján kell felírni, olyan könnyűek ugyanis, hogy ötven belőlük alig nyom egy drachmát.

A kőrishogarak közt egyébiránt színjátészó testük miatt igen mutatósak is akadnak – ilyeneket a lipcsei természettudományi múzeum¹⁹ meglátogatásakor a francia Forges úr mutogatott nekem, 1652-ben. A négy égtájról szedte őket össze – emlékezetem szerint az afrikaiak mind közül messze elvitték a pálmát szépség tekintetében. Monconny úr pedig *Német útinaplójában* (2. kötet, 3. rész) azokat a kőrishogarakat magasztalja, amelyeket Vlissingában,²⁰ Delcorne úr múzeumában, üvegcsékben őrizve látott, különféle legyekkel, pillangókkal és egyéb aranyos rovarokkal együtt.

A kiváló Spilenberger Dávid²¹ úr, a magyarországi Lőcséről írott leveleiben azt is elmondja, hogy a tiszántúli magyarok leginkább kőrishogárról gyűjtik a kőrishogarakat – ezért nevezik őket magyar nyelven „körös feregh”-nek, vagyis ’Eschen-Würmer’-nek – legnagyobb mennyiségben pedig május havában vagy nyáron szedik össze őket, veszett állatok harapása ellen. A rovarokat ezután rendkívül erős ecetben tárolják. Ha valamilyen veszett állat egy embert, lovat, kutyát, tehenet vagy disznót megmar, az embernek egy-két-három vagy öt darabot, az állatoknak pedig még többet adnak be belőlük, mégpedig egészben, szárnyastul, lábastul és fejestül, szeszen, kenyérben, vagy terjéssel kiegészítve. Akik két-három darab kőrishogarat fogyasztottak, elmondták neki, hogy sem vizeleti nehézségük, sem véres vizeletük nem lett, csak egész éjjel és nappal bőségesen hugyoztak tőle, és azok is ugyanezt vallották, akik veszett kutya marása ellen szedték be a szert. Ezeknek a magyaroknak azonban csodás egy szervezetük van, hiszen olyan erős, hogy harminc szemer cataputiát,²² vagyis ricinust is ártalom nélkül be tudnak venni.

Philippus Jacobus Sachsius

¹⁶ Thomas BARTHOLINUS, *i. m.*, 346 (Cent. IV., Epist. 54.).

¹⁷ GALÉNOSZ, *De antidotis*, in Claudii GALENI *Opera omnia*, ed. C. G. KÜHN, Lipsiae, Cnoblochius, 1827, XIV, 141 (Lib. 2., cap. 7.).

¹⁸ Guilielmus Fabricius HILDANUS, *i. m.*, Cent. VI., Obs. 99.

¹⁹ A múzeum ebben az időben nem a maihoz hasonló kulturális intézmény, hanem inkább magánemberek furcsaság- és egzotikumgyűjteménye volt.

²⁰ Vlissingen: holland kikötőváros. Forges, Monconny és Delcorne urakról nem találtam adatokat.

²¹ Spilenberger maga is többféle helyesírással írta nevét. Ebben a szövegben egy l-lel szerepel.

²² Cataputia major L., a Ricinus communis L. – a csodafa – egyik elnevezése.